

Архангельська Т. О.,

Університет ім. Ф. Палацького, Оломоуц, Чеська республіка

NOWE NAZWY ŻEŃSKIE W KONTEKŚCIE FEMINIZACJI SŁOWNICTWA WE WSPÓŁCZESNYCH JEZYKACH SŁOWIAŃSKICH

Стаття присвячена проблемам неофемінізації у сучасній польській, російській, українській та чеській мовах. Нові найменування жінки у мові досліджені з точки зору актуальних словотвірних тенденцій, а також впливу мовної традиції.

Ключові слова: неофемінатив, система, структура, мовна традиція, обмежувальні чинники.

Статья посвящена вопросам неофеминизации в современном польском, русском, украинском и чешском языках. Новые наименования женщины в языке исследованы с точки зрения актуальных словообразовательных тенденций, а также влияния языковой традиции.

Ключевые слова: неофеминатив, система, структура, языковая традиция, сдерживающие факторы.

The article deals with the processes of neofeminization in modern Polish, Russian, Ukrainian and Czech languages. New female nominations in language are studied from the point of view of current trends in word-formation as well as the effect of linguistic tradition.

Keywords: new female nomination, system, structure, linguistic tradition, constraints.

U schyłku XX – na początku XXI w. w języku polskim, rosyjskim, ukraińskim i czeskim, podobnie jak w innych językach słowiańskich, zaktywizowały się procesy słowotwórcze, z których jednym jest feminizacja nazw męskich, tzn. pojawienie się w języku nowo powstałych nazw żeńskich utworzonych od odpowiednich nazw męskoosobowych za pomocą właściwych formantów feminatywnych [3, c. 129]. Asymetria słowotwórcza męskich i żeńskich nazw wykonawców czynności oraz osobowych nazw charakterystycznych jest wśród przykładów asymetrii rodzajowo-płciowych najpopularniejszym obiektem analiz, a także planów reformy języka.

W wielu pracach omawiających tworzenie nowych nazw żeńskich jako przyczyny powstawania luk leksykalnych i asymetrii słowotwórczej feminatywów wymienia się różnorodne czynniki. Wśród nich za najważniejsze przyjmuje się:

- **Czynniki morfologiczno-semantyczne** (chęć uniknięcia niepożądanego polisemii, a nawet strach przed homonimią (w ujęciu M. Łazińskiego [4, c. 259]). Np. *pol.* *szoferka* "kobieta szofer" i "kabina szofera", *ślusarka* "zawód, rzemiosło ślusarza; ślusarstwo" i "kobieta ślusarz"; *czes.* *strážnice* "místnost pro stráž" i "policistka", *chemička* "chemická továrna" i "odbornice v chemii"; *ros.* *цигаретница* "papierośnica" i "starsza pani, która pali", *грибница* "mycelium, część wegetatywna i rozrodcza grzyba" i "kobieta grzybiarz"; *ukr.* *гімнастєрка* "koszula wojskowa" i "trenerka gimnastyki sportowej", *скудельниця* "grób" i "kobieta garncarz"). Ostatnio, jednak, derywacja nazw żeńskich od męskich obchodzić się nie należy, da się tu uznać słowa Łazińskiego: "Jeśli wyraz *marynarka* już ma w słowniku dwa znaczenia i nie piętujemy go w żadnym z nich, to nie ma logicznego uzasadnienia zakazu używania go w trzecim znaczeniu. Skoro dziś porozumiewamy się, nie myląc górnej części garnituru *marynarka1* z flotą *marynarka2*, to można mieć nadzieję, że nie pomyliliśmy z żadnym z tych obiektów kobiety w marynarskim mundurze – *marynarka3*" [4, c. 259]. Nie zawsze jednak w języku da się utworzyć odpowiednik żeński: por. *ukr.* *бізун* "sportowiec" *бізунка* "rozwołnienie".

- Obchodzi derywacja nazw żeńskich i **czynniki morfologiczno-fonetyczne** (powstanie trudnych do wymówienia zbitek spółgłoskowych). Np. *pol.* *pediatrka*, *adiunktka*, *architektka*, *ros.* *музыковедша*, *политологша*, *психологичка*, *ukr.* *озвучувачка*, *детективістка*, *кінокритичка*. W języku czeskim zaś te ograniczenia nie są przeszkodą dla tworzenia nowych nazw żeńskich, za ograniczenie da się tu uznać tylko niedostateczną adaptację wyrazu pochodzenia obcego: np. *kardiochirurg* – *kardiochirurgka*, *neuropatolog* – *neuropatološka*.

- Odmianą sytuację w językach polskim, rosyjskim i ukraińskim w porównaniu z czeskim spotykamy i w obrębie **zwyczajów językowego** (w języku polskim jest to np. dotychczasowy brak akceptacji dla derywatów od podstaw pochodzenia obcego zakończonych sufiksem *-log*: *socjološka*, *filološka*, *pedagoška*; aktywizacja nieproduktywnych wcześniej formantów *иц(а)*, *-и(а)*, *-их(а)*, *-ын(я)*, *-есс(а)*, *-исс(а)* w językach rosyjskim (*фразеологшя*, *интервьюершя*, *депутатиха*) i ukraińskim *-ин(я)*, *иц(я)*, *-ес(а)*, *-их(а)*, *-и(а)* (*філологшя*, *ідіотєса*, *педіатршя*); formalny typ uzgodnienia wyrażań, które stanowią sfrazologizowane dwuczłonowe nazwy osób o ustalonym szyku: *pol.* *radca prawna*, *doktorka habilitowana*, *ros.* *докторша филологических наук*, *профессорша исторических наук*, *ukr.* *кандидатка наук*, *доцентка кафедри культурології та філософії* i td.). W języku czeskim natomiast zarówno tworzenie nazw żeńskich od męskich, jak i typ uzgodnienia *ad formam* zawsze były regułą (por. *filološka*, *kandidátka věd*).

- Obchodzi derywacja nazw żeńskich też **czynniki socjologiczno-psychologiczne** (tzn. status społeczny określonego zawodu, funkcji czy stanowiska i uznanie, że żeńskie derywaty obniżają prestiż kobiet pełniących nowe dla nich role społeczne). Prawie do końca XX w. w językach polskim, rosyjskim i ukraińskim nie było żadnej nazwy prestiżowego stanowiska, stopnia czy tytułu naukowego, która miałaby żeńską formę słowotwórczą [1, c. 1767]. Ostatnio, natomiast, zarówno w mediach, jak i w wydaniach feministycznych odnajdujemy wyrazy *pol.* *kierowniczką*, *posłanką*, *pełnomocniczką*, *wicedyrektorką*, *prezydentką*, *ros.* *филологичка*, *филологшя*, *экспертшя*, *корреспондентка*, *кондитершя*, *ukr.* *психологшя*, *держслужбовиця*, *редакторка*, *продавчиня*, *членкиня*.

¹ Wszystkie przykłady tutaj i dalej są przytaczane według słowników SJP/Dor 1996-1997, USJP/Dub 2008, SJP/Sz 1999, SSJČ 1989, БАС 2004, БТСРЯ 2001, ВТССУМ 2007, СУМ 1970-1980.

Tendencja ku feminizacji znajduje odzwierciedlenie i na innych poziomach języka. Jest to pojawienie się **żeńskich neologizmów słowotwórczych pochodzenia obcego**: *pol.* telemarketerka, telesekreterka, recepcjonistka, rehabilitantka, modelka, fotomodelka, *ros.* эофеминистка, дельтапланеристка, скинхедка, диджейка, софтболистка, киберманьячка, *ukr.* неофашистка, модераторка, саснтологиня, піаристка, серфінгістка, хронікерка, *czes.* brand manażerka, light designerka, streetworkerka, brokerka, bodyguardka, rastamanka.

Zmiany zachodzą też na płaszczyźnie **nacechowania stylistycznego** wielu feminatywów. Tak, na przykład, wyraz *profesorka* odnotowany w słownikach St. Dubisza i M. Szymczaka jako potoczny i mający znaczenie “nauczycielka szkoły średniej”, w słowniku W. Doroszewskiego uznany jest za neutralny ze znaczeniem “kobieta profesor wyższej uczelni”. Tracą potoczne nacechowanie wyrazy *pol.* murarka, szoferka, prokuratorka, *ros.* врачиха, директорша, стриптизерка, *ukr.* організаторка, інженерка, мисткиня. Liberalizacja w tym sensie zachodzi i na poziomie neutralizacji stylistycznej nazw żeńskich, mających wcześniej znaczenie pejoratywne: *pol.* dziumdzia pot. iron. lekcew. “o kobiecie przesadnie drobiazgowej i skrupulatnej, także flegmatycznej, mało energicznej” [SJP/Sz 1999; USJP/Dub 2008] → neutr. “ktoś flegmatyczny, ospały, mało energiczny” [SJP/Dor 1996-1997], *ros.* бoлжуха lekcew. “bezdonna” [БАС 2004] → neutr. [БТСРЯ 2001]. W języku zaś ukraińskim jest to najczęściej zmiana kwalifikatora ze znaczeniem “dawny” na “potoczny”: dawn. професорка [СУМ 1970-1980] – pot. професорка [ВТССУМ 2007]. W języku czeskim ta tendencja jednak się nie utrzymuje, semantycznie nazwy żeńskie w pełni odpowiadają męskiemu ekwiwalem.

Wśród współczesnych tendencji ku feminizacji warto wymienić i **neosemantyzację nazw żeńskich**: we współczesnej polszczyźnie *sędzina* to nie tylko “żona sędziego”, lecz i “kobieta sędzia”, *szefowa* “żona szefa” i “kierowniczką, zwierzchniczką”, por. *ros.* майорша “kobieta major” (nie tylko “żona majora”), *режиссерша* “kobieta reżyser” (nie tylko “żona reżysera”), *ukr.* професорша pot. “kobieta profesor” (nie tylko “żona profesora”), *докторша* “lekarzka” (nie tylko “żona lekarza”), *czes.* sladková “żona pracującej jako sladek” (nie tylko “sladková manželka”), *hasička* “żona pracującej jako hasiś” (nie tylko “hasičová manželka”).

Ciekawa jest też sytuacja w obrębie **odmęzowskich i odojcowskich nazwisk kobiet** w języku polskim. W językach czeskim, rosyjskim i ukraińskim sytuacja w tej grupie nazw nie pozwala na zmiany, w języku polskim zaś, w przeciągu ostatnich dziesięcioleci nazwiska odmęzowskie na *-owa, -ina* oraz odojcowskie na *-ówna, -anka* są używane głównie przez osoby chcące świadomo podkreślić przywiązanie do tradycji, najczęściej w środowisku akademickim oraz artystycznym [4: 251]. Sufiksy te, jako informujące o stanie cywilnym kobiety, zanikły w miarę procesu emancypacji. Badacze języka podkreślają, że pomijanie informacji o płci i stanie cywilnym w nazwisku jest przejawem językowego równouprawnienia płci.

Tak czy inaczej, oddziaływanie wszystkich tych tendencji na przebadane języki zmienia ich zasób słowotwórczy. Czy są to zmiany dobre, czy złe – stanie się jasne z czasem. Kończąc, chciałoby się przytoczyć tu mądre słowa polskiego językoznawcy A. Kępińskiej, która powiedziała: “Ani ja, ani żaden językoznawca jednak nie będziemy narzucać jakiegokolwiek formy użytkownikom polszczyzny, skoro kobiety już nazywają siebie *socjolożkami* czy *krytyczkami*. Zwycięży forma uzualna, używana przez społeczeństwo, cóż *vox populi vox Dei*” [2, c. 82].

Literatura:

1. Jadacka H. Tytuły (naukowe, służbowe, zawodowe) kobiet, hasło [w:] Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski. – Warszawa : PWN, 1999.
2. Kępińska A. Pani prezydent czy pani prezydentka? – “Poradnik Językowy”. – 2007, z. 3, s. 79-84.
3. Kreja B. Słowotwórstwo nazw żeńskich we współczesnym języku polskim. – “Język Polski”. – 1964, z. 44, s. 129-140.
4. Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa. – Warszawa : PWN, 2006. – S. 360.
5. SJP/Dor: Słownik języka polskiego: [t. I–XI] / [pod. red. W. Doroszewskiego]. – Warszawa : PWN, 1996-1997. – t. I–XI.
6. SJPSz: Słownik języka polskiego: [t. I–III] / [pod. red. M. Szymczaka]. – Warszawa : PWN, 1999. – t. I–III.
7. SSJČ: Slovník spisovného jazyka českého: [I–VIII] / [pod. red. B. Havránka]. – Praha : Academia, 1989. – I–VIII.
8. USJP: Uniwersalny słownik języka polskiego: [t. I–IV] / [pod. red. St. Dubisza]. – Warszawa : PWN, 2008. – t. I–IV.
9. БАС: Большой академический словарь русского языка: [Т. 1-17] / [Гл. ред. К.С. Горбачевич]. – М. : СПб. : Наука, 2004. – Т. 1-17.
10. БТСРЯ: Большой толковый словарь русского языка: [Гл. ред. С.А. Кузнецов]. – М. : СПб. : Норинт, 2001.
11. ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови: [за ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007.
12. Новий тлумачний словник української мови : в трьох томах / 10. [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – II. вид. – К. : Аконті, 2005. – Т. 3. – 2005. П-Я. – 928 с.
13. СУМ: Словник української мови: [Т. 1-11] / [за ред. Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.